

Mercedes Gualtería Pintos Barreiro
Universidad de Santiago de Compostela

**ALLARIZ, VILA ABRIDEIRA
A REHABILITACIÓN PARADIGMÁTICA
DUN CASCO HISTÓRICO**

Rosa das rosas e Fror das frores,
Dona das donas, Sennor das sennores.
Alfonso X. *Cantiga n° 10 de Santa María*

A Dolores, in memoriam

Resumen: El patrimonio cultural es un valor en alza. Frente al mal llamado “*feísmo*”, tan omnipresente a lo largo y ancho de Galicia, la villa de Allariz es un ejemplo de cómo una rehabilitación respetuosa con el pasado es, no sólo posible, sino una buena inversión capaz de generar beneficios a través de las nuevas tendencias del Turismo, dirigidas al contacto con la naturaleza, el medio ambiente, la ecología, que busca lugares donde poder descubrir una forma novedosa y diferente de evadirse y descansar .

Palabras clave: rehabilitación, Turismo Cultural, coordinación poder público-sentir popular.

Entre as numerosas obras de arte que a vila de Allariz atesoura, unha das máis coñecidas e celebradas é a escultura en marfil de finais do XIII, da Virxe sedente co Neno no colo, sosténdoo coa man esquerda, ambos vestidos con túnica e manto. Á altura dos ombreiros, a imaxe ábrese, mostrando no seu interior un tríptico con diminutas escenas que representan os Sete Gozos de Nosa Señora: no panel central, acobillados baixo arcos trevolados de medio punto, figura o Nacemento de Xesús, a súa Ascensión e a Coronación de María; no panel dereito, a Epifanía, Pentecostés e dous anxos ceroferarios; no esquerdo, a Anunciación, Anxo no Sepulcro anunciando a Resurrección de Cristo ás tres Marías e outros dous anxos con cirios. Os arcos que acollen estas escenas son trevolados dobres e apuntados.

Moi ben podería ser esta escultura un paradigma de Allariz. Despois dun pasado esplendoroso na Idade Meña -cando foi capital histórica do Reino de Galiza, berce de futuros reis -, e na época contemporánea, gracias á industria do coiro, a

vila sumiuse nunha profunda decadencia a partir do primeiro tercio do s.XX. A emigración levou lonxe a máis da metade dos habitantes, deixando un pobo monumental pero fantasma, sen xentes pola rúa, os comercios pechados, as paraxe naturais (incluído o río Arnoia), comestas pola maleza. “*Allariz semella de primeira ollada unha cibdade morta, unha d’esas cibdades groriosas que diron inmortalidade a un século e que morreron sen saber porqué; e, con todo, Allariz non está morto: ficou dormido canso de loitar e comenza a espertar agora...*”, as palabras de Álvaro de las Casas, escritas en 1930¹, soan como unha premonición do porvir pois, no ano 1989, as xentes alaricanas sacudiron o sopor e, como a imaxe da Virxe, abríronse a novas posibilidades, mostrando a actual faciana, merecente de acadar en 1994 o premio do Consello Europeo de Urbanismo polo proxecto de Recuperación Integral do Conxunto Histórico Artístico de Allariz e o seu río, “*gañándolle a Berlín*”, como din orgullosos os veciños a todo ó que queira escoitalos.

Real Pasado.

Sito a 20 quilómetros de Ourense, o concello de Allariz abrangue 85 km² e 92 núcleos de poboación distribuídos en 14 parroquias, cun censo de 5.400 habitantes, dos que 2.300 residen na vila. En 1900 o censo ascendía a 9.083 mentres que en 1950 eran 9.366 as almas que poboaban o territorio.² De leste a oeste está atravesado polo Arnoia, máis que un río, vínculo de unión do pobo.

Emprazado nun outeiro onde se situou o castro do Castelo, para procurar a orixe do topónimo hai que trasladarse ó s.VI, co establecemento da monarquía sueva en Ourense. Xorde así *Vila Alaricii*, que na linguaxe baixo romana vén significar *Vila de Alarico*, cabaleiro militar que funda un dominio agrícola. Pero vai ser na Idade Media, coa monarquía galaico-leonesa, cando Allariz acade o máis alto rango como foco da realeza en Galiza, lonxe da poderosa influencia da sé compostelana. Alfonso VI convértea nunha vila-fortaleza, levantando as murallas e o castelo, en que viviron e se educaron varios reis, empezando por Urraca, a súa filla, casada con Ramón de Borgoña. É moi probable que nacesse aquí o futuro emperador Alfonso VII, que en 1154 vaille conceder o Foro e a condición de vila reguenga. Alfonso IX elevou esa categoría fixando nela a súa residencia galaica, onde en 1200 ve a luz o seu fillo, o futuro Fernando III, de alcume O Santo. O seu sucesor, Alfonso X O Sabio, viviu en Allariz, enchoupándose da cultura galega e, anque os historiadores centran a creación das súas Cantigas de Santa María na súa corte de Toledo, non é descartable que algunha empezara a fraguarse na vila, nas tempadas que pasou acompañado da súa dona, Violante, fundadora do convento das Clarisas -ó que donou a Virxe Abrideira- e enterrada no citado mosteiro, como se indica no seu testamento outorgado en 1292 “*..E mando enterrar o meu corpo nese mosteiro de Allariz, en dereito do altar de Santa María, dentro do coro das donas. E así o prometo e outorgo, e así xúroo que neste mosteiro sobredito tomo a miña sepultura*”.³ A raíña morre no ano 1300 en Roncesvalles, de volta dunha peregrinaxe a Roma, sendo trasladados os seus restos a Allariz en cumprimento da súa vontade. A última concesión real fíxoa Sancho IV, que nomea a vila “*Chave do Reino de Galicia*”.

Cid Rumbao, Cronista Oficial da Vila, non descarta outras reais veciñas como as malfadadas irmáns Juana e Inés de Castro, fillas de d. Pedro Fernández de Castro, que habitarían a casa-torre dos Ojea, na que a de Castro é a primeira pedra de armas. En 1337, d. Pedro outorgou testamento en Allariz con asistencia do bispo de Mondoñedo d. Álvaro de Biedma⁴

A decadencia empeza no s. XIV, co enfrontamento entre o poder real coa sé ourensana. En 1446, por Carta de Privilexio outorgada polo rei Juan II, pasa ó señorío dos condes de Benavente⁵. A participación na revolta Irmandiña (1471) e a fundación do Hospital, son os feitos máis salientables do s. XV. Na Idade Moderna aséntanse linaxudas familias que constrúen casas fidalgas; colócanse os catro cruzeiros que aínda hoxe a ornan, e fúndase o Pósito Agrícola.

A finais do s. XIX e primeira metade do XX, Allariz vive a súa pequena revolución industrial, primeiro co liño (máis de 50 obradoiros chegaron a funcionar) e posteriormente co coiro e o calzado, que mesmo fornecía ó exército; pero a modernización do transporte marítimo de gando vivo e as novas tecnoloxías que prescindían da casca do carballo no tinte, achegou a oferta ós lugares onde existía maior demanda (Cataluña). O contrato co exército racha trala Guerra Civil. En 1961 pecha a derradeira fábrica de curtidos, e en 1965 deixa de ser partido xudicial, integrándose en Ourense.

Patrimonio monumental

O que nunca perdeu a vila foi o aire monumental. Do seu rexio pasado herdou numerosos monumentos románicos e a estrutura urbana.

Igrexa de Santiago, ubicada intramuros, comeza a erixirse cara 1119 en estilo románico. Dunha nave e abside semicircular, 4 columnas divideno no exterior en seccións nas que se abren fiestras de arco de medio punto. Unha cornixa cínxeo a media altura mentres arquiños de medio punto, apoiados en capiteis e ménsulas con diversos motivos, o coroan. Os capiteis das portadas están decorados con rostros, tallas enigmáticas obra do Mestre de Santiago, cheas de simbolismo.

Santo Estevo, da que se teñen noticias no XII, foi modificada no XVI. Da primeira etapa conserva parte da nave, con sepulcros señoriais, unha cornixa con canzorros e restos das portadas.

Santa María de Vilanova, adxunta ó cemiterio, pertenceu á Orde dos Cabaleiros de San Xoán de Xerusalén. Presenta planta dunha nave e abside rectangular ó que se accede por arco triunfal sobre semicolumnas; no presbiterio ábrese un rosetón. A portada meridional contén un tímpano fragmentado envolto por dúas arquivoltas, a exterior baquetonada con arcos e a interior con escocias. O máis salientable é o listel esquerdo cos rostros plácidos e felices dunha misteriosa parella, quizais relacionada coa fundación do templo.

Real Mosteiro de Santa Clara, sito fronte ó Campo da Barreira, fundouse en 1286 por iniciativa de dona Violante. No ano 1765 un incendio arrasa a construción gótica, da que só restan o corpo central, a parede norte, portadas e arcos. Reconstruído en 1765, mostra un interesante conxunto barroco. O sobrio lenzo que pecha o Campo é do XVIII transformado no extremo esquerdo nunha portada que garda concomitancias coa obra de Simón Rodríguez. A igrexa (1759-1761) está presidida por un retábulo de madeira dourada e policromada, obra de Torres Sarmiento e Araujo. Dentro da clausura atópase o claustro maior de España, de 72 arcos, de estilo barroco de placas compostelanas.

A igrexa de San Pedro, a de S. Bieito (patrón da vila), a ponte romana ou as casonas señoriais, préstalle un empaque que lle valeu en 1971 ser declarado Conxunto Histórico-Artístico. Ese patrimonio, xunto cos abondosos recursos naturais, van ser a chave que abrirá Allariz ó futuro.

O milagre do turismo

En 1989, durante o peche de dous meses de grande parte da poboación na Casa do Concello, motivado pola total degradación que sufría a canle do río ó seu paso pola vila, houbo tempo para pensar e debatir sobre o mellor xeito de despertar de tan longo sono. E decatáronse que nese letargo estaba a solución. Nos chamados anos “desarrollistas”, certo despegue industrial e fortes fluxos migratorios propiciaron un concepto de expansión económica mal orientada, asociando modernidade con liquidación de patrimonio monumental. Esta tendencia intervencionista, a confusión de restauración con reedificación, xunto coa ineficacia das leis vixentes e o desprezo ou ignorancia das Cartas de Restauro internacionais, motivaron o derrubo de predios históricos e a aparición de “modernos” e vacuos edificios. En Allariz, polas circunstancias de decadencia que sofre neses anos, o desenvolvemento pasou en puntas de pés evitando que, en nome dun mal entendido progreso, padecese as tremendas desfeitas que se observan en moitas poboacións galegas, permitíndolle conservar caseque intacto o seu patrimonio. Dado que o turismo cultural é hoxe un valor en alza, nese involuntario conservacionismo estaba o futuro.

Os problemas non eran pequenos: había que erguer unha vila que carecía caseque de todo, empezando por unha elemental infraestrutura, sen a penas recursos. E o milagre produciuse. En pouco máis de 10 anos, Allariz pasou de contar con auga potable en 14 dos 92 núcleos que integran ó seu termo municipal a cubrir o 100%; igual sucedeu co alumeadado público ou a recollida de lixo. Non é este o lugar para valorar acertos tan louvables que, por outra banda, entran dentro das obrigas das corporacións municipais. O feito de que tales logros se destaquen, póndoos como exemplo de boa xestión, reflicten o endémico atraso dun país. Ó noso entender, o verdadeiramente notable é que en pleno século XXI un millón de galegos carecen de acceso ó servizo público de auga potable.⁶

Centrándonos no punto que como historiadores da arte nos interesa, a rehabilitación do patrimonio, o gran acerto foi coordinar dende un principio a vontade da corporación municipal co sentir dos veciños e o asesoramento de expertos (que segundo Antonio Ariño “*son os que investigan, exhuman, catalogan e certifican. No inicio de calquera expediente de catalogación dun monumento ou actividade como ben cultural e patrimonio cultural hai sempre un proceso de certificación baseado no coñecemento aportado por arqueólogos, historiadores da arte, etnólogos, antropólogos, restauradores e conservadores ou anticuarios*”),⁷ conxunción que permitiu acelerar o proceso. Isto vaise plasmar na redacción das Normas Subsidiarias de Planeamento e, sobre todo, no Plan Especial do Casco Histórico (PECHA), entendido no seu conxunto. O citado plan pódese resumir en:

A) A necesidade de contemplar o Conxunto Histórico-Artístico (C.H.A) dende a súa globalidade e non só dende a súa monumentalidade.

B) A imposibilidade de trasladar ó C.H.A. valores e usos que non lle corresponden como mellor vacina contra a súa degradación.

C) Imprimir ó C.H.A. un desenvolvemento audaz das súas potencialidades habitacionais e comerciais con absoluto respecto ó parcelario existente.

O PECHA ademais complementábase con dúas determinacións fundamentais:

1) A “reproducción” do esquema arquitectónico do Casco Histórico para a súa zona perimetral de xeito que o crecemento da cidade se faga con vínculo natural na súa historia e non contra dela.

2) A definición e execución dunha rede de espazos naturais e zonas libres que engloben o conxunto e lle dean carta de personalidade.⁸

A maiores, o convenio subscrito en 1996 entre a Corporación Municipal, Xunta de Galicia e Ministerio de Fomento, que declara o Conxunto Histórico Área de Rehabilitación Integrada, posibilitou unha aportación de 1.000 millóns de pesetas das de antes, para poder levar a cabo a rehabilitación de vivendas (o Plan abranxe o 70% das que conforman o Casco Histórico) a través da “Oficina Municipal de Rehabilitación”, cun financiamento de ata o 40% a fondo perdido; das fachadas e as rúas.

Co fin de implicar ós veciños, ó tempo que se xeran postos de traballo, creouse a Escola Obradoiro, onde a mocidade aprendeu oficios practicamente esquecidos: forxa, labrado da pedra, etc. que van ter aplicación concreta no programa restauratorio.

Pero a primeira actuación do PECHA, auténtica bandeira do novo Allariz, que fixo que moitos ollos e, o máis importante, moitos viaxeiros, puxesen rumbo á vila, foi o saneamento do río Arnoia, a recuperación medioambiental e a restauración dos elementos arquitectónicos situados nas súas marxes. Ata entón, sabíase

que un río a atravesaba, e ata podía vislumbrase parte da auga soterrada baixo unha montaña de maleza e lixo, sin que os habitantes nin os de fóra, que se achegaban a mercar amendoados ou beber unha copa de licor-café, lle prestasen a menor atención. Agora, unha vez saneado, pódese pasear polas ribeiras contemplando os parrulos, percorrelo en barca e mesmo bañarse, algo que, sobre todo os máis novos, agradecen durante as tórridas xornadas do verán auriense.

O acondicionamento do río puxo ó descuberto unha rica arquitectura en lamentable estado de ruína. Valla de exemplo a antiga fábrica de curtidos da familia Nogueiras, edificio de cachotería, estrutura de madeira e cuberta de tella, estruturado en 3 partes: a máis inmediata á porta de entrada é un prisma cunha planta baixa con acceso dende o patio destinada a almacén, e unha superior destinada antigamente a oficinas; a parte central da construción albergaba a Nora do Muído; na terceira, en forma de L, instaláranse os pilóns. Segundo o arquitecto

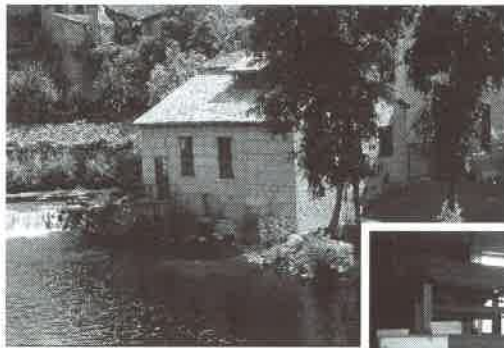

César Portela, autor do proxecto, a rehabilitación propúxose conservar tódolos valores do edificio e os seu entorno; recuperar aqueles outros xa desaparecidos e introducir outros novos, compatibles cos anteriores.⁹ A súa función a día de hoxe é

etnográfica, adicando a parte que acolle as pías a museu do coiro, exhibíndose as diversas ferramentas empregadas na fábrica, todo debidamente explicado por paneis. Na parte superior habilitouse un taller onde un artesán, ó tempo que traballa no seu oficio, ofrece todo tipo de explicacións ó visitante. Por último, acondicionouse un espacio como taberna-bodegón.

Outro tanto ocorreu co Muíño do Burato onde, dende a rehabilitación, un antigo muiñeiro ensina ós turistas en qué consistía a moenda.

Estas actividades enmárcanse dentro do actual interese pola etnografía que, como tantas outras cousas veu dos Estados Unidos, rendibilizando as formas de vida tradicionais xa perdidas, agora fomentadas

para o turismo, o que constitúe un arma de dobre fío. Por unha banda axuda a recuperar os artesáns, as festas rurais e a tradición case esquecida, pero por outra, non deixa de ser algo artificial e, polo mesmo, falso. A

masiva venda de obxectos, que se levan como *souvenir*, descontextualizándoos, ou o feito de poñer antigos muiñeiros ou ferreiros a traballar para o turista, supón unha

servidume que desvirtúa, ou mesmo caricaturiza, o que foi un nobre oficio. É un signo da época, contra o que non deixan de alzarse voces: “*A revalorización contemporánea do acervo patrimonial non ten nada que ver cunha tentativa pasadista de resucitar vellas formas de cultura material ou espiritual... Precisamente nace da distancia -e da nostalxia- que permite ver o patrimonio como non actual, como documento do pasado*”¹⁰.

Os museus constitúen outro xeito de fomentar o turismo ó incorporarse ós circuitos de consumo cultural. A nova museoloxía (cuxas orientacións figuran, por caso, no Documento de Quebec de 1984), defende a súa proxección social por riba do seu papel tradicional, postulando a integración co entorno histórico ou natural e alentando a creación de museus pequenos. Seguindo estas pautas, procedeuse á rehabilitación doutra antiga curtiduría (Vilanova), emprazada a carón da ponte do mesmo nome, converténdoa en centro de documentación. Abriuse así mesmo o museu do tecido (“O fiadeiro”), que xunto co Museo Galego do Xoguete ou o Aser Seara, conforman unha rica oferta museística.

O dereito a descansar en paz

Ben está a cultura, pero o esgotado turista despois de pasar o día contemplando monumentos ou visitando museus, precisa dun lugar onde descansar o óso. Con este fin, o 29 de maio de 1992 constitúese a sociedade anónima REATUR (Rehabilitación Arquitectónica e Turismo Rural) que canaliza a iniciativa municipal no tocante á xestión e infraestructuras turísticas “*substituíndo a falta de iniciativa privada*”¹¹ que, curiosamente, nos retrotrae ós inicios do turismo en España. Efectivamente, o 6 de outubro de 1905, d.Álvaro de Figueroa, Conde de Romanones, preséntalle a Alfonso XIII a *Comisión Nacional para el Turismo*, que na Exposición de Motivos adianta que a iniciativa privada debería impulsar e desenvolver o turismo pero, a falta desta acción social, “*o estado crese na obriga de dar exemplo*”. Liña que continúa a Comisión Regia, creada por Real-Decreto de 20 de xuño de 1911: “*o turismo implica múltiples servicios que non poden encherse pola iniciativa particular*”

Tres foron as hospedaxes rehabilitadas, enmarcadas dentro do Turismo Rural:

Muíño do Briñal, con categoría de Casa de Aldea residencia, dispón de 4 prazas repartidas en dúas habitacións. Trátase da casa do muíñoiro acaroada ó antigo muíño. Ten fachada en pedra, portas e fiestras de madeira e cuberta a dúas augas. O acondicionamento para o turismo tivo lugar no ano 1993 e foi obra do arquitecto Adolfo Rodríguez de la Rúa Román, que a organizou en 2 módulos: nun dispúxose a cociña; no outro, na planta baixa un salón con cheminé, e na alta os dous cuartos. O entarimado do piso repúxose en piñeiro vermello, as traves e pontóns en madeira de castaño, así como a nova escaleira. Coroouse cunha cuberta de tella curva sobre pranchas de fibrocemento. Na fachada fíxose un lavado e picado dos muros, encintando e consolidando os máis deteriorados.

Casa do Briñal, Casa de Aldea residencia, que aproveita un edificio anterior a 1940, de dúas plantas en pedra, con portas e fiestras en madeira e cuberta de tella. Restaurada polo mesmo arquitecto en 1993, dispón de cinco prazas repartidas en dous cuartos. O entablado do chan repúxose en piñeiro, empregando castaño en trabes e pontóns. A escaleira de tixolo mudouse tamén por piñeiro. Na fachada efectuouse un lavado e apertura de ocos.

Torre Lombarda, Casa Grande, hospedaxe. Trátase dun edificio da Baixa Idade Media con torre defensiva. O nome venlle de estar dotado de *lombardas* (armas de fogo usadas en 1484). Entre os s. XVI e XVII transfórmase en Casa Grande e, a comezos do XIX, en fábrica de curtidos, función que cumple ata mediados do s.XX. Na construción destacan os muros de porpiaños, un balcón sobre ménsulas e a escaleira de pedra.

A restauración levouna a cabo entre 1996-97, o arquitecto César Portela, que a dotou de dezaseis prazas repartidas en nove cuartos. Dada a antigüidade do edificio e as diversas transformacións sufridas ó longo da súa historia, presentaba un perfil irregular que lle foi respectado.

Na planta baixa, a entrada polo sur deixa á esquerda a antiga fábrica de coiro, onde se poden observar os lavadoiros, ficando á dereita a recepción; detrás, no antigo emprazamento da nora, situouse o comedor que (por conservar o chan de pedra orixinal) mostra as pegadas deixadas no continuo virar; ó seu carón o office e cocíña; na entrada norte hai unha sala de estar con apertura a un xardín cun estanque.

Os nove cuartos, con cadaseu baño, situáronse na planta superior, acoutados en "caixas" autónomas que per-

miten contemplar o entramado da estrutura da cuberta e a totalidade do espacio. Salientan os materiais empregados: pedra, vidro, paneis de DM e madeira.

Observado o conxunto das restauracións levadas a cabo, tanto no que atinxe a edificios públicos como ás vivendas particulares, temos que concordar con X. Pereiro que (en comunicación presentada no Seminario Internacional “**Cultura e arquitectura**”. **Incursión antropolóxica no espacio construído**), escribe: “*En Galicia opérase hoxe unha patrimonialización de cascos históricos, elementos etnográficos, contornos naturais e históricos, etc. Estes procesos hai que poñelos en relación coa autointerpretación da memoria social e tamén cunha moda social con afán “conservacionista” nalgúns casos e “actualicista” noutros. O papel da arquitectura é nestes procesos o de elemento reinterpretado, cun valor de contemporaneidade e actualidade no interior e cun valor evocativo de respecto pola memoria no exterior (fachadismo)*”¹². Percorrendo as rúas alaricanas, entrando nas tendas ou nos museus, vívese unha contradición: por unha banda, experimentamos o pracer de pasear por unha vila na que se levou a cabo unha coidada restauración, con moita pedra, madeira, focos... onde ninguén dubida que os habitantes melloraron considerablemente o nivel de vida e confort; pero ó tempo, non pode evitarse pensar aquilo de que “*o noso pasado é irreversiblemente lúcido, cómodo e artificial*”¹³.

Naturalmente, son estas impresións particulares, que non merman en absoluto o valor dunha comunidade que, nun curto periodo tempo, foi quen de espertar do seu sono, pónose a andar cara o futuro, converténdose nunha referencia e nun exemplo en múltiples sentidos, ó facer exactamente o contrario que noutras vilas galegas, nas que se confundiu modernidade con cemento ás cheas e co medre a calquera prezo. Ogallá a súa aposta por un turismo cultural, racional, que lle dá ó home a posibilidade de desfrutar de novos valores, vaia adiante sen mingua. Pero terán que estar atentos, pois xunto a el pode aparecer “*o turismo de masas, dirixido, sen criterio nin formación, en moitos casos vandálico e que porá en perigo o patrimonio*”.¹⁴ Agardemos que nunca se concrete tan sombrizo agoiro.

NOTAS

- ¹ DE LAS CASAS, A. “*Roteiros líricos. ALLARIZ*”. *Rv Nós*, nº 82., páx 205
- ² *Obradoiro 26 Revista de Arquitectura* Compostela, COIG, páx. 29
- ³ CID RUMBAO, A. *Historia de Allariz villa y corte romanica*, Ourense, 1984, páx 69 ss.
- ⁴ LÓPEZ FERREIRO, A. *Historia de la S. A.M. Iglesia de Santiago de Compostela*.T VI. Compostela , 1903, páx 117
- ⁵ CID RUMBAO, A, op. cit. páx 111
- ⁶ LA VOZ DE GALICIA, 20 de xullo do 2003, páx. 6
- ⁷ ARIÑO VILLARROYA, A *A invención do patrimonio cultural e a sociedade de risco*, artigo publicado na *Rv Grial*, nº 149, 2001, páx 68
- ⁸ QUINTANA GONZÁLEZ, A. *Allariz: a rehabilitación arquitectónica como motivo de desenvolvemento económico*, *Rv Obradoiro*, 26, páx 35
- ⁹ PORTELA, C. *Rehabilitación da Antiga Fábrica de Curtidos “Vilanova”*. *Rev. Obradoiro*, nº 26, páx 39
- ¹⁰ ARIÑO VILLARROYA, A. op. cit. páx 81
- ¹¹ Informe do Concello
- ¹² PEREIRO PÉPEZ, X. *Patrimonialización, museos e arquitectura: o caso Allariz*. Unv. Fernando Pessoa-Porto. Santiago: Lea, 1998, páx 131.
- ¹³ LOWENTHAL, D. *El pasado es un país extraño*. Madrid, 1998, páx 566
- ¹⁴ RIVERA BLANCO, J *Restauración y nuevas tecnologías*, Valladolid, 1999, páx21

BIBLIOGRAFÍA

ARIÑO VILLARROYA, A. *A invención do patrimonio cultural e a sociedade de risco*. Rv. Grial, nº 149, 2001

CID RUMBAO, A. *Historia de Allariz villa y corte romanica*. Ourense, Deputación Provincial, 1984

COBREROS, J. *El Románico en España*. Madrid, Incafo, 1993

DE LAS CASAS, A. *Roteiros literarios. Allariz*. Rv Nós, nº 82, 1930

LÓPEZ FERREIRO, A. *Hª de la S.M. Iglesia de Santiago de Compostela*, Compostela 1898-1909, 11 vols

LOWENTHAL, D. *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal, 1998

PEREIRO PÉREZ, X. *Patrimonialización, museos e arquitectura. O caso Allariz*. S.I. "Cultura e arquitectura". Incursión antropolóxica no espacio construído. Compostela: Lea, 1998

PONCE COUCE-SÁNCHEZ GARCÍA. *Galicia. Guía do Patrimonio Arquitectónico*. Oleiros: Vía Lactea, 1998.

RIVERA BLANCO, J. *Restauración y nuevas tecnologías*. Valladolid: Instº. E. de Arquitectura, 1999

VV.AA. *Obradoiro*, Rv. de Arquitectura, nº 26